

İLHAN BERK ŞİİRİNİN ATARDAMARI: GÜNAYDIN YERYÜZÜ

İlhan Berk'in İstanbul Kitabı'nda daha ilk dize geleneksel sesin çağdaş duyarlılıkla kesişmesini haber verir. «İşte kurşun kubbeler şehri İstanbul'da-sın» dizesi ilk okunduğunda taptaze, şaşırtıcı bir imge ve çağrışım yumağı-nın hiç de yabancı gelmeyen bir anlatımla sergilendiği görülür. Tüm yeni-liğine karşın bu söyleyişte okura yakın olan, yadırganmayan ve dizeler iler-ledikçe daha bir benimsenen yalınlık vardır. Bu, güncel olandaki yalınlıktır, hayatın karmaşasını gerekli hiçbir ayrıntıyı atlamadan dile getirmenin sağ-ladığı, eksiksiz, bütünlüklü kavrayış çabasının getirdiği bir yalınlıktır.

Şairin bütün bir üslup dünyasının ayırt edici özelliğidir aslında bu. İkinci Yeni deneyinden geçmiş, bu deney sırasında anlam yönünden en zaptolması güç biçim oyunları uğraşmış bir şair için bu yargıda bulun-mak kimilerine çok şaşırtıcı gelecektir. Ama şaşırtıcı olan İlhan Berk'in şii-ridir. İkinci kez yayımlandığında kırk yaşını doldurmak üzere olan şu dize-lerde bugün söylenmişçesine bir tazeliğin bulunması, en başta dil olarak, — İlhan Berk'in şiirde en çok emek verdiği bu olay açısından — gerçekten şaşırtıcıdır:

Ben bu sokağın öğle paydosundaki halini bilirim
Ellerinde ekmekleriyle işçiler
Yan sokaklara cöküvermişlerdir

.....

Vatanları ulusları hudutları birleştiren bir akşam üstüdür
İstanbul çalışmaktan yorulmuş dönüyor
Her yerde sıcak bir ter kokusu halkımın
Her yerde gürültüler

.....

(Dünyada işlerine giden insanları görmek kadar güzel bir şey
yoktur)

.....

Bundan böyle dünyanın ölmez şairleri seninledir
Bundan böyle paydos pisliklere çirkeflere baskıya
Paydos yolunu kesen çamura kelepçelere boyunduruğa
Paydos zincirlere kara günlere bundan böyle paydos

Bu söyleyişte yeni bir duyarlık ve kabına sığmayan bir dil vardır. Garip şiiri ve 40 Kuşağı gerçekçileri, yerleşmiş söyleyiş özelliklerine, deyimlere, ye-rel sözcüklere yeni anlamlar, yeni tatlar getirmekle yetinmişlerdir. Nâzım,

insanımızın gizliliklerine erebilmenin ancak onun dilini özümlemekle mümkün olduğunu görerek, türkçenin her türlü anlatım zenginliğini şiirine taşımış; türkçenin sonsuz keşfine çıkarak her bulduğunu ustalıklı kullanmış ve sonra şiirini türkçenin coğrafyasına yaymıştır. İlhan Berk'te ise, türkçenin yeni olanaklara doğru zorlanışını görüyoruz. Başlangıçta bu zorlayış, dilin sindirebildiği bir esneme düzeyindedir. (Ne yazık ki, İlhan Berk, ilerde değineceğimiz gibi, 50'lerin sonlarına doğru bu zorlamayı kopma noktasına vardırı ve şiirini, kendi kendine, ortak dilden sürgün eder.) İçinde yer aldığı kuşağın genel eğilimlerinden ayrılan bir duyarlık taşır Berk'in şiiri. Ama o, böyle bir duyarlığın kendi dilini de getirmekle yazgılı olduğunun bilincindedir. Bu nedenle amacı, yalnızca sözcükleri yerlerinden oynatmak değil, bir bütün olarak dili, sözdizimi ve yapısıyla türkçeyi esnetmektir. Tıpkı, değişen insanın yeni bir konuma sürüklenişi gibi, dil de yeni durumlara, olanaklara doğru ilerleyecektir:

«Dünyada en güzel şehirler uyanır

.....

Bütün şehirler insanları sevmeye mahsustur

.....

Aşklar ölümler başlanmamış işler gerinde duruyor

.....

Böyle seni her seferinde açlıklarımızla daha yenilenmiş daha

büyümüş bulduk

.....

Ben bu sokakların ağır bir öğle güneşi altında gerindiklerini bilirim

.....

Benim dünyayı ve insanları bu sokaklar diye gördüğüm zamanlarım vardır

.....

Bu saatte dünyada sabahtır

.....

Ben o zamanlar dehşetli hassastım»

Günaydın Yeryüzü ve Türkiye Şarkısı'nda, gelişen kapitalizmin yerinden ettiği insanlar anlatılırken, şairin de sözcükleri ve kimi söyleyiş özelliklerini dildeki yerinden ederek, onları anlam ve yapıca yeni ama henüz yeterince belirli ve açık olmayan bir kimlikle «şiirin gizli tarihi»ne geçirdiği görülür. Belirsizlik, biçim ve içerik yönünden şiirine salgın gibi yayılmadadır. Bunda, 50'li yıllarda yaşanan savrulmaların da payı vardır. Şairin, gerçekliği dile getirebilmek için zorlu bir özveride bulunması gerekmektedir. Üstelik, halk, bütün yıkıcı saldırılarına karşın kapitalizmin hızla yaygınlaşmasının getireceği yeni koşullardan henüz umutludur. Toplumsal eğilimlerde yeni tereddütler başgöstermiştir. Şair, büyük bir olasılıkla tek başındır, yalnız adamdır. «Yalnız kaldığı olmuştur.» Her ne kadar, kendi kendine, «bir sen değilsin İlhan Berk» dese de, gerçekte yalnızlığını vurgular. Çünkü bu, bir avantudan başka bir şey değildir:

«Bir sen değilsin
Ne kadar insan yaşıyorsa bu memlekette
O kadarız dayanan
Dedim de rahatladım.»

İşte bu yalnızlık, şairin varlığından habersiz halk ve onu sömürenler arasında kalakalmışlık, İlhan Berk'i sürekli dışarda, emeğin serüvenlerinin kıyısında, kimi kez de bir seyirci olarak bırakır. Şairin ad vererek kendini anlattığı yerlerde bu durum daha belirgindir. Bu iki arada sıkışma, giderek, kullanılan sözcüklerin; yeni, halkçı, insancıl duyguların yersiz yurtsuzluğuna yol açar. «Şiirin alıp başını çıkması» iyidir, «daha iyi bir hayat adına»; ama ne bu hayat, ne de onun adına yapılması gerekenler 40'lardaki somutluğuyla anlatılabilmektedir. Bu nedenle, temaları ve kuruluşlarıyla yer yer birbirinden çok farklı şiirlerle karşı karşıyayızdır *Günaydın Yeryüzü*'nde.

Şairin durup bitmeyen dil arayışlarında, böylece estetik kaygıların yanı sıra politik kaygılar da etkili olur. Hem yeni olanı, yeni teknikler ve rahat bir söyleyişle yansıtmak, hem de zülfü yâre dokunmamak; bu sıkışma, İlhan Berk'i kendi sesini güçlendirme ve yükseltmekten, şiirinin her sözcüğüne kendi mührünü vurmaktan alıkoyar. Kimi şiirinde, Rıfat Ilgaz, Cahit Külebi gibi şairlerin geliştirmekte olduğu şiir dilini kendi kurmaya çalıştığı dille bitişik kullanır. Yer yer Garip şiirinden, Nâzım'dan dolaysız etkiler yansıtırken, Attilâ İlhan şiiriyle de sürtünmekten korunamaz. «Sen şu mavi gökyüzü gibisindir / Baktıkça ferahlık verirsin insana», «Herkesin yeri başka şu dünyada / Dağları başka / Ovaların başka / Başımızın üstünde kasılıp kalmak seninki de gökyüzü», «Bizsiz güzel değil bu dünya / Bizsiz meselâ gökyüzü genişlemez», «Derdim başımdan aşkındı / Ellerim cebimde İstanbul'a bakıyordum», «Daha çetin değil gözümün nûru / Daha çetin değil sokak muharebeleri / Seni sevmekten.» Bu dizeler, şairin etkilenmek şöyle dursun, handiyse alıp oldukları gibi kullandığı dizelerdir. Buna karşılık kurmakta olduğu ve İkinci Yeni'yi haber veren dil, henüz ağırlığını koymamış olmakla birlikte varlığını sürekli duyumsatmakta, şiirine gitgide yerleşmektedir:

«Beni nasıl deliye döndürdüğünü
Havaya sürünüp geçen bir kırlangıcın
.....
Baktım bir kuş ilk defa keyifli keyifli
Baktım uçuyordu
.....
Herkes aklından geçirdiği kadar bir yeri
Dünyada kolayca bulmuştu
.....
İlhan Berk bütün bunları görüyordu
.....
Bir sabah biz erkenden geldik dünyaya
.....

Hepimiz işimizi gücümüzü bıraktık
Tam beş dakika dünyayı dinledik

.....

Belli seni düşünüyorum

.....

Bütün gün atlar önde ben arkada İstanbul'u dolaştım.

.....

Uzakta bir pencere duruyordu
Ben pencereye bakıp ağlamıştım

.....

Dünyanın hiç kabahatı yoktu

.....

Bir sabah hava dayanılmayacak kadar güzeldi

.....

Neden bu huzursuzluk dünyada biliyor musun
Tutup biraz olsun tanımamışız birbirimizi»

Bu söyleyişlerin yanısıra İlhan Berk'in, şiiri düzyazıya yaklaştırmak ve yeni öyküleme tekniklerini sokmak için harıl harıl uğraştığı gözlenir. Hemen her şiiri, gerçeküstü etkilenmelere açık birer öyküdür aynı zamanda. Bu özellik, Türkiye Şarkısı kitabındaki Massey Harris şiirinde, şairin ön plandaki özelliğidir artık. Şiirin öykü karşısında sınırları bütün bütüne kaldırdığı, ama şiir kalmayı başardığı, öyküyü özümlediği bir örnektir bu. *Günaydın Yeryüzü*'ndeki arayışlar da ereğine varmış gibidir. Şair, kendinin olabilmış bir dille toplumsal konuları ele almaktadır. Massey Harris, makinelerin milyonlarca insanın hayatını köklerinden sarsarak onları «tavuksuz, köpeksiz, hayvansız, gökyüzüz, kaput bezsiz» bırakarak gecekondualara sürüşünün doğru biçimde kavrandığı, duyarlı ve etkili bir anlatımla sunulduğu en güzel birkaç şiirden birisi, belki de en güzeli olma başarısına erişmiştir.

Daha ilk kitaplarında, bu halkçı-toplumcu duyarlığa karşın, İlhan Berk'i asıl ilgilendiren şey, «ne söylediği» olmaktan çok «nasıl söylediği»dir gene de. Bu nedenle dur durak bilmeyen bir arayış içindedir. Bir yandan halk şiirinden, halk öykülerinden ve onlardaki anlatım tekniklerinden yararlanmaya çalışırken, öte yandan sürekli yeni söyleyişler peşindedir: Dilin yakasını bırakmaz.

Ne var ki bu arayış, bir yerden sonra, şiirin içerik bakımından işlevinin küçümsenmesi düşüncesine yol açar. Üstelik dönemin zorladığı geri çekiliş ve gerçekçi saflardaki dağılma, süreç içinde İlhan Berk'i yalnızlığı kabullenmeye, daha kötüsü seçmeye yöneltir. Biçim ve dil yenilemelerinde tam bir yenilikçi kaygısıyla yoğunlaşır. *Kül'e* kadar olan şiirlerde, genelde, içeriğin üzeri küllenmiştir. Ama şairin ilk şiirlerindeki öz, bir yandan ve bu kez olumlu yönde dönemin zorlamasıyla, öte yandan şairin biçim arayışlarının ister istemez içerik arayışına ulaşması yüzünden yeniden ışıdamaya başlamıştır:

«Yavaş yavaş geçtim kalabalıkların arasından»

Deniz Eskisi'nde ise şairin artık süzölmüş ve evrensel olana daha bir yayılmış olduğunu görüyoruz. İlhan Berk'i bugün bulunduğu noktaya, dönüp dolaşıp içerikle daha yetkin ve bilinçli bir düzeyde buluşmaya getiren yönelimlerin kaynağı ise *Günaydın Yeryüzü*'dür. Şair, bu kitaptaki temaları ve dil anlayışını farklı biçimlerde de olsa koruduğunu, dil arayışları ve biçimci deneyleri geride bıraktığında varmış olduğu içerik-biçim uygunluğu ile göstermiştir. Bu, ne olursa olsun, *kıyıları nerde biterse bitsin*, gerçekçiliğe dönüştür; son hesaplaşmada gerçekçiliğin de başarısıdır. Gelenek ve yeniliğin birliğinin, sürekliliğinin gerçekçilikte mümkünleştğini ve şiirin ayakları üzerinde duruşunun aynı zamanda biçimdeki yetkinlikle sağlandığını kanıtlar.

İlha Berk uzun bir şiir serüvenine doğru yol alırken, *Günaydın Yeryüzü* onun şiirinin atardamarı olmuştur. İlhan Berk şiirinin temaları ve biçimleri, bütün damarlara buradaki duyarlıktan yayılmış; en yetkin düzeyine yükselme olanağını, o atardamardaki birikimle yaratmıştır.

